Limba de lemn împotriva imaginarului lingvistic religios în discursul literar. Expresii izgonite

Gina NECULA

Key-words: *linguistic patterns, repeated discourse, manipulation, censorship*

Preliminarii

Desemnând metaforic religia ca „opium al popoarelor", instrument al exploatatorilor în a-şi amăgi supuşii cu răsplata suferinţelor după moarte, Marx şi Engels au lăsat să se înţeleagă că prevedeau ateismul ca atitudine împărtăşită firesc de beneficiarii libertăţii de conştiinţă. Ideile lor au fost preluate şi amplificate de către alţi lideri comunişti care au înţeles că ideologia trebuia să devină dogmă pentru cetăţeni ca să se poată impune şi, deci, trebuia să se substituie oricăror altor credinţe. „Electricitatea va lua locul lui Dumnezeu, ţăranii n-au decât să se închine la zeul electricităţii...", expediase Lenin, în 1918, problema credinţei.

Nici comunismul românesc nu a putut accepta faptul că religia reprezenta o alternativă pentru cei care nu credeau în dogma ideologică care încerca să se impună. Dărâmarea bisericilor, prigonirea preoţilor şi a descendenţilor lor (unii preoţi ajungeau să apeleze la ajutorul rudelor spre a le înfia copiii pentru ca aceştia să poată merge la facultăţi) sunt numai aspectele de suprafaţă care probează efortul autorităţilor comuniste de a-şi impune ideologia ca unică perspectivă asupra lumii. Adevărata luptă împotriva religiei s-a dus în şi prin limbaj. Strădania de a izgoni din limbă deprinderi de comunicare care cuprindeau expresii sau termeni religioşi pentru a-i înlocui cu clişeele limbii de lemn comuniste poate fi urmărită în presa vremii, dar şi în discursul literar, martor fidel, al transformărilor suferite de limbă datorită îndoctrinării politice. Faptul că în majoritatea cazurilor sintagma limbă de lemn a fost utilizată cu referire la discursul comunist este explicabil pentru că, în acest caz, fenomenul ia forme extreme, devenind o armă a manipulării, a incitării. Prin vorbirea înţepenită în clişee, promovată de limba de lemn, se limitează experienţa lingvistică a vorbitorilor şi se îngreunează, astfel, accesul acestora la anumite idei care i-ar putea ajuta să aibă o percepţie corectă a realităţii. Limba de lemn comunistă îi obligă pe vorbitori la o competenţă lingvistică de tip epidictic în situaţii de contact cu oficialitatea, dar ceea ce e mult mai periculos, este faptul că, prin utilizare foarte frecventă, tiparele limbii de lemn trec tot mai natural şi în comunicările obişnuite din viaţa publică, parazitând toate situaţiile de comunicare.

În lucrarea de faţă, ne interesează, în mod deosebit, modalitatea în care limba de lemn încearcă să elimine din limbă expresii înrădăcinate, lexicalizate, specifice comunicării obişnuite şi să le înlocuiască cu o serie de sintagme create artificial.

„Philologica Jassyensia", An IV, Nr. 2, 2008, p. 87–97

BDD-A869 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 10:18:11 UTC)

Dorim să demonstrăm faptul că încercarea de a substitui imaginarul lingvistic religios cu o serie de clişee fără referent nu fac decât să împiedice comunicarea şi să pună în dificultate vorbitorul. Datorită faptului că nu avem la dispoziție un corpus de limbă vorbită din perioada de instituționalizare a limbii de lemn, pe baza căruia să ne fundamentăm afirmațiile, apelăm la exemple din operele literare ale unor autori care au încercat să evidențieze, cu mijloacele puse la îndemână de discursul ficțional, absurdul încercării de a deturna limba de la evoluția ei firească.

În galeria scriitorilor care dialoghează cu cititorul pentru a trage un semnal de alarmă asupra alienării limbii, se înscriu nume ca Marin Preda, Augustin Buzura, Petre Sălcudeanu, George Călinescu. Scriitorii din această galerie se folosesc de personajele pe care le creează pentru a transmite, uneori doar în subtext, alteori la vedere, mesajele de avertizare asupra încercării de a transforma literatura din artă a cuvântului, în instrument al răspândirii ideologiei.

Alegerea discursului literar ca obiect de analiză a reprezentat o provocare deoarece limba de lemn devine subversiv pernicioasă atunci când invadează literatura, prin faptul că autoritatea cuvântului scris în acest domeniu, prin modelul general de proiectare a discursului, tinde să anuleze diferențele reale existente între discursul politic şi cel literar.

Expresii aparținând „discursului repetat" vs. „limba de lemn"

Pentru fundamentarea observațiilor referitoare la fenomenul invaziei limbii de lemn în comunicarea obişnuită, a cărei expresivitate este dată, în mare parte, de un număr mare de termeni religioşi, am pornit de la teoria lui Eugen Coşeriu asupra limbajului. Referitor la limbaj, Coşeriu distinge trei niveluri: I. nivelul universal, care reprezintă facultatea generală de a vorbi (competența *elocuționară*); II. nivelul istoric, reprezentând vorbirea în conformitate cu o anumită tehnică specifică unei limbi (competența *idiomatică*); III. nivelul individual, care reprezintă seria de acte lingvistice ale unui individ într-o anumită situație (competența *expresivă*). Tocmai modul în care această competență expresivă este limitată de către limba de lemn interesează în studiul de față.

Distincția celor trei niveluri ale limbajului este importantă pentru că la nivel individual, Eugeniu Coşeriu propune să se facă o distincție între *tehnica liberă* şi *discurs repetat*, având în vedere faptul că limba nu este impusă vorbitorului, ci vorbitorul este acela care şi-o asumă, odată cu asumarea propriei istoricități. „Tehnica liberă a discursului cuprinde elementele constitutive ale limbii şi regulile *actuale* cu privire la modificarea şi combinarea lor, adică *cuvintele*, instrumentele şi procedeele lexicale şi gramaticale; discursul repetat, în schimb, cuprinde tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, fragment, lung sau scurt a *ceea ce s-a spus deja*. […] Din acest punct de vedere un discurs concret poate fi analog adeseori unui tablou realizat, în parte, ca *colaj*; în tablou, pe lângă porțiuni executate cu tehnica pictorului care pictează, pot exista deopotrivă fragmente luate din alte tablouri, pictate de către alți pictori" (Coşeriu 2000: 258-259). Cu alte cuvinte, individul vorbitor are posibilități foarte restrânse de

BDD-A869 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 10:18:11 UTC)

inovație la nivelul limbii, tehnica liberă fiind evidentă mai mult în modul în care se combină fragmentele decât în inovarea altora noi.

În opinia lui Eugen Coşeriu „vorbirea este un fel de pictură cu colaj simultan, adică în parte este tehnică actuală şi în parte sunt *bucăți de vorbire* deja existente şi duse de tradiție în toate aceste expresii, locuțiuni fixe, proverbe, citate, etc." (Coşeriu 2000: 295). Aceste *bucăți de vorbire* poartă numele de *discurs repetat* şi, în referirea la ele, vom folosi definiția coşeriană care acceptă ca discurs repetat „tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin fixă, fragment lung sau scurt a ceea ce s-a spus deja" (Coşeriu 2000: 295).

În sfera discursului repetat se încadrează şi expresiile ce conțin termeni religioşi sau care fac referire la divinitate care fac obiectul de interes al lucrării de față. Consultând *Dicționarul de expresii româneşti,* al lui Stelian Dumistrăcel, constatăm că limbii române îi sunt proprii foarte multe expresii care conțin termeni religioşi şi care au o vechime apreciabilă în limbă, astfel încât, multe dintre ele s-au lexicalizat, ajungând să fie atât de comune vorbitorilor, încât sunt folosite doar pentru valoarea lor expresivă, în calitate de expresii de umplutură, nu neapărat pentru autoritatea lor. Acesta este cazul unor expresii ca: *Doamne, Dumnezeule!, Doamne, ajută!, Doamne, iartă-mă!, Doamne, păzeşte/ fereşte!, Maică, măiculița mea!, Sfinte Dumnezeule!*, care au devenit simple automatisme pentru unii vorbitori.

O altă categorie de elemente aparținând discursului repetat care țin de imaginarul religios au valoare didactică sau afectivă: *a apuca/ prinde pe Dumnezeu de un picior, a da cu crucea peste cineva, a nu avea niciun Dumnezeu, a-i pune Dumnezeu mâna în cap, a da/ lăsa dracului pomană, a da la Maica Precista, Ducă-se dracului! Dumnezeu să-l ierte!, a se face frate cu dracul până trece puntea* etc., făcând parte din inventarul de expresii la care vorbitorii fac apel în scop persuasiv pentru a obține un anumit efect prin autoritatea termenului religios.

Trebuie subliniat faptul că discursul repetat nu se impune ca modalitate aparte de ordonare a vorbirii numai prin forma fixă, care este mai mult sau mai puțin explicită, având în vedere că oamenii exprimă conținuturi psihice proprii prin expresii a căror formă a servit drept suport ideilor şi afectelor multor generații de vorbitori, dar, după cum am arătat mai sus, şi prin intenția vădit persuasivă şi didactică. Scopul perlocuționar al discursului repetat este de a ajuta la formarea unor convingeri şi deprinderi apelând la experiența şi înțelepciunea comunității. Structura fixă oferă siguranța faptului că ceea ce este transmis nu poate fi contrazis sau încălcat, fapt care motivează frecvența cu care vorbitorii apelează la acest tip de comunicare. Recepționarea discursului repetat poate fi interpretată şi ca declarație de apartenență la un anumit grup social sau politic, la un anumit tip de cultură, anumite tipuri de discurs repetat sunt caracteristice anumitor comunități, ceea ce ține de dimensiunea socială a discursului.

La acest nivel se poate identifica diferența majoră între discursul repetat, întâlnit în comunicarea de zi cu zi, şi limba de lemn, care are ca unic scop manipularea prin cuvinte. Limba de lemn nu mai vizează scopuri didactice chiar dacă forma pe care o îmbracă este aceea a discursului repetat, competența expresivă însă nu mai este îndreptată către transmiterea de cunoştințe, ci este limitată la repetarea monotonă a unor clişee stereotipe, conforme cu ideologia. Limba de lemn nu face altceva decât să minimizeze libertatea de combinare a elementelor şi să

BDD-A869 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 10:18:11 UTC)

prefere utilizarea până la saturaţie a tehnicii discursului repetat, deşi, chiar la acest nivel, nu poate fi pus semnul egalităţii totale între limba de lemn şi discursul repetat. Discursul repetat este o formă firească de manifestare a vorbirii, limba de lemn, în schimb, poate fi privită mai degrabă ca o repetare discursivă, imitare şi copiere a unui procedeu cunoscut în vederea impunerii ideologiei unei puteri politice. De fapt, se poate observa că germenii limbii de lemn, ca formă de exprimare înţepenită în anumite tipare, se află în însăşi esenţa limbii, care este predispusă la repetare şi stereotipie, având în vedere că niciun discurs nu poate fi în totalitate inovaţie.

Limba de lemn este un fenomen care se construieşte ignorând funcţia fundamentală a limbii – aceea de comunicare, pentru că deţinătorii codului specific limbii de lemn nu mai creează enunţuri prin care să se comunice pe sine, ci realizează doar colaje de clişee care nu se adaptează situaţiei de comunicare şi, în consecinţă, nu transmit nici o informaţie. În aceste condiţii vorbirea se face astfel doar pentru a se înşira cuvinte, nu pentru a se expune idei. Discursul politic reduce funcţiile particulare ale limbii la funcţia fatică, centrată pe contact, cu rol în menţinerea coerenţei textului, şi la cea metalingvistică, centrată pe cod, iar cea referenţială, centrată pe context, care stabileşte legătura între limbaj şi lumea despre care se vorbeşte este cel mai adesea ignorată. Astfel devine posibil ca acest tip de discurs să devieze de la realitatea vorbirii şi să genereze numai simulacre de comunicare; motiv pentru care oamenii se încâlcesc în hăţişul ideologiei nepermiţându-li-se accesul la informaţie şi la contactul cu realitatea ei rămân prinşi ca într-o cursă din care nu pot ieşi decât făcând compromisuri şi asumându-şi codul impus ca pe un dat firesc.

Marin Preda este unul dintre scriitorii care surprinde cu mare artă transformările impuse de ideologia comunistă, atât în planul vieţii sociale, cât şi în plan lingvistic. Romanul *Moromeţii* (vol. II) prezintă o lume schimbată în care nimeni nu se mai regăseşte, fiecare e nevoit să se adapteze. Preda surprinde modul în care, pentru a supravieţui, nici biserica nu iese din tipare, folosindu-se, astfel, orice mijloc de inoculare a ideologiei.

> De altfel, funcţionarii rurali, învăţători şi tineret şcolar erau mobilizaţi, constituiţi în echipe şi trimişi prin casele oamenilor şi pe câmp să „popularizeze" aceste dispoziţiuni şi instrucţiuni. Preotul însuşi, în prima duminică de seceriş, citi în biserică o enciclică a Patriarhiei Ortodoxe Române prin care, cu texte din Evanghelie sau din scrisorile Sfântului Apostol Pavel, erau îndemnaţi oamenii să asculte de ordinele autorităţilor şi să adune cu grijă „darul ceresc" al pământului, să nu risipească grâul, să-l secere la timp şi să nu-l scuture întârziind recoltarea (Preda 1967: 234).

Literatura creează cadrul pentru semnalizarea pericolului pe care îl reprezintă faptul că vorbitorilor li se creează un anumit statut prin care sunt siliţi să folosească un surogat de limbă naturală şi limbaj ideologic. Majoritatea vorbitorilor nu sunt capabili să sesizeze că, în felul acesta, comunicarea nu mai are o bază reală atât timp cât intervin o serie întreagă de abstracţiuni a căror semnificare nu poate fi identificată. Se poate observa aici că, într-adevăr, în limba de lemn nu autorul, ci sistemul politic compune textele. Preda avertizează prin astfel de texte asupra pericolului care ameninţă ca literaturizarea să ajungă simplu tic verbal. Eugen Negrici subliniază faptul că

BDD-A869 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 10:18:11 UTC)

> limbajul acesta nu poate exprima o pasiune adevărată pentru că e iremediabil compromis, iar universul ce ia naştere prin proliferare e de fapt un cimitir de valori de expresie calcifiate (Negrici 1977: 159).

Formulele fixe nu stimulează emoţii, ci numai reacţii standard, fiindcă în asemenea texte uzitează sentimente stereotipe în expresii sclerozate.

Un alt exemplu care ilustrează absurdul asocierii dintre religie şi doctrina comunistă îl constituie un text mobilizator, scris de preotul satului din Siliştea-Gumeşti pentru gazeta de perete a ariei principale din mijlocul islazului. Autorul subminează de la început festivismul şi importanţa mesajului prin precizarea că gazeta de perete în cauză se afla alături de lada de nisip şi unelte:

> „Un popor, sau mulţime, cum o numim, n-a putut fi liber decât prin puterea de unire şi consolidare între el fără a se ţine seama de burghezimea care ne-a supt sângele. Partidul Muncitoresc Român este singurul partid care poate să culmineze gândurile tuturor ce ar putea să se gândească la supraputernicie sută la sută…". Şi aşa mai departe, semănând mai degrabă cu un articol electoral decât cu unul de seceriş, dar Isosică şi Plotoagă nu stăteau ei acuma să se uite la deosebiri din astea. Lor le trebuia iscălitura preotului şi cu vorbe care să zică de bine despre regim, restul le incumba lor, ca organe locale (Preda 1967: 219).

Citatul dovedeşte faptul că limba de lemn că nu este un discurs reflexiv, care să permită celui care îl foloseşte să se transpună pe sine în mesaj. Din această cauză toate discursurile comuniste nu sunt decât şabloane care nu-şi trădează autorul, şi nici nu se adaptează la situaţia de comunicare. Indiferent de circumstanţe, se emit, pe un ton ceremonios şi oficial, efluvii verbale, surogate de comunicare, cuvinte cu statut de unicat, inteligibile pentru iniţiaţi, cuvinte fără context (Partid), sloganuri înţelese fără să se facă adaosuri contextuale.

Nimic din mesaj nu lasă să se întrevadă faptul că ar fi fost scris de un preot, de fapt, putea fi scris de oricine pentru că discursul politic comunist nu are nevoie să transmită informaţii, ci doar să deturneze cuvintele în vederea manipulării pentru că în ceremonialul limbii de lemn nu interesează ce se spune, ci cât se spune. Cu cât vorbitorul este învăluit cu mai multe cuvinte, cu atât mai uşor pierde şirul lor şi se lasă manevrat de muzica sloganurilor.

Se poate astfel constata că, de fapt, limba de lemn este mai degrabă o *repetare discursivă* a unor sintagme vidate semantic decât un discurs repetat, pentru că ea se abandonează în plăcerea de a copia un model fără intenţia să comunice ceva, ci doar să se folosească de magia cuvântului pentru a oculta realitatea, şi se mărgineşte să inventeze clişee artificiale, fără a le analiza implicaţiile asupra conţinutului vorbirii. În comunicarea care se foloseşte de limba de lemn nu mai e vorba de discurs repetat, ci de lungi monologuri ale Puterii („discursuri", „cuvântări", „expuneri", „instructaje" etc.). Discursul repetat are drept scop persuasiunea socială, iar limba de lemn – manipularea, ca cea mai insidioasă formă de influenţare. Spre deosebire de persuasiunea prin comunicare care cuprinde încercarea conştientă a unui individ de a schimba comportarea celuilalt, prin transmiterea unor mesaje ce reprezintă sinteza unei experienţe, manipularea înseamnă a face pe oameni să se comporte într-un anumit mod fără ca ei să conştientizeze şi poate chiar împotriva dorinţelor şi intereselor lor. Acţiunea de manipulare poate da numai iluzia de libertate, de alegere liberă.

BDD-A869 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 10:18:11 UTC)

Există şi situaţii în care discursul repetat se întâlneşte cu tipare aparţinând limbii de lemn, iar combinarea celor două accentuează falsitatea comunicării. În romanul lui George Călinescu, *Scrinul negru*, se întâlnesc personaje care se văd nevoite să supravieţuiască în condiţiile noului regim politic. Condiţia fundamentală pentru integrarea în noua ordine socială este să deprindă mecanismul exprimării în limba de lemn. Hagienuş este un personaj care face eforturi pentru a se adapta, dar deprinderile mai vechi de exprimare îl trădează:

> Era un om acomodat, inofensiv şi simpatic şi făcea faţă situaţiilor celor mai furtunoase, capitulând inocent, cu un vocabular de fantezie pe care îl credea comunist.
>
> – Tovarăşe Hagienuş, îi reproşa, de exemplu, superiorul, dumneata ţii lucrările pe loc, întârzii executarea planului.
>
> Atunci Hagienuş se simţea obligat la profesii de credinţă politice.
>
> – Eu îmi dau foarte bine seama, îmi fac autocritica, toată viaţa am fost materialist, am publicat la revistele socialiste, să mă bată…
>
> Dându-şi seama că *Dumnezeu* nu era în tonul vremii, Hagienuş îşi întrerupse în momentul acela apărarea" (Călinescu 1960: 33).

Într-un articol apărut în „Jurnalul naţional", Stelian Dumistrăcel face referire la mecanismul generării tiparelor lingvistice:

> Modul natural şi obişnuit de a vorbi (Quintilian) a creat şi a impus în orice limbă un număr impresionant de structuri ce reflectă solidarizarea lexico-semantică printr-un proces pe care Eugeniu Coşeriu l-a calificat drept un adevărat «mariaj cvasiobligatoriu» al unor cuvinte. Pentru vorbitorii limbii române (şi, la rândul lor, pentru vorbitorii altor limbi, folosindu-şi propriile vocabule), au devenit veritabile clişee îmbinările care asociază automat unui substantiv un anumit adjectiv: frunza este verde, muntele înalt, fata frumoasă, mama bună, bătrânul înţelept, iar şarpele viclean! Reluarea simplelor calificative automatizate (şi prin coerciţie sociala şi culturală) este însă primul pas spre cursa în care vorbitorul comod cade atunci când, apoi, acceptă alte rezultate ale coerciţiei subversive: folosind limba maternă, el are la dispoziţie formule „de-a gata", ce perpetuează nu doar aprecieri standardizate convenabile, ci şi adevărate norme de conduită şi de totală creditare; la exemple de aceasta factură, din seria precedentă, pot fi adăugate caracterizări cum ar fi „copil cuminte", „elev silitor", „comandant viteaz" etc. Ne aflăm, de fapt, la izvoarele inconştiente ale generării oricărei *limbi de lemn* (Dumistrăcel 2006: 9).

Asemenea lui Hagienuş, Gaittany, un alt personaj din acelaşi roman, modifică enunţul discursului repetat introducând în mesaj cuvinte pe care ştie că trebuie să le folosească pentru a fi în pas cu societatea în care trăieşte.

> – S-ajute Dumnezeu statul socialist să facă cât mai multe autobuze ca astea, care sunt o mândrie pentru ţara noastră. Oamenii din curte râseră cu toţii de bizara urare… (Călinescu 1960: 602).

Surprindem aici modul în care vorbitorii ajung să folosească un surogat de limbă naturală şi limbaj ideologic fără să sesizeze că, în felul acesta, comunicarea nu mai are o bază reală atât timp cât intervin o serie întreagă de abstracţiuni a căror semnificare nu poate fi sesizată: „plan", „autocritică", sunt elemente foarte vagi, care nu ajută exprimarea, ci mai tare o încâlcesc. Afirmaţiile lui Gheorghe Grigurcu despre dogma comunistă îşi găsesc fundamentul în situaţii ca cele surprinse mai sus:

BDD-A869 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 10:18:11 UTC)

„Ideologia era pe cât de univocă, pe atât de intolerantă, turnată în formule invariabile" (Grigurcu 1999: 19).

Oscilația între ideologie şi deprinderile naturale de comunicare demonstrează încercarea disperată a vorbitorului de a nu ieşi din tipare, o încercare cât se poate de firească dacă luăm în considerare faptul că Bronislaw Malinowski remarca, încă din 1923, nevoia omului de a se integra în comunitate. Din observațiile lui Malinowski reiese că limba este folosită, în primul rând, pentru a îndeplini funcții sociale, adică relațiile şi interacțiunile sociale sunt negociate prin intermediul expresiei lingvistice. Fenomen pe care autorul îl numeşte „comuniune fatică" şi pe care îl descrie ca fiind: "a feeling of belonging to a community" (Malinowski 1923: 315). Comuniunea fatică implică menținerea sentimentului apartenenței la o comunitate, a solidarității între membrii grupului, dar şi un sentiment de acceptare a celorlalți şi de acceptare de către ceilalți.

Metafore izgonite, metafore păstrate

Într-un articol intitulat *Cuvinte şi expresii interzise*, Mioara Avram menționează, printre formele de manifestare a dictaturii asupra limbii române, interdicțiile de vocabular, care probează teama pe care limba de lemn o manifestă față de conotații. Dintre cuvintele care fac chiar obiectul unui decret prezidențial, prin care se interzice utilizarea lor, sunt şi formulele de adresare tradițională şi de referire politicoasă la persoane cu termenii *domn*, *doamnă*, *domnişoară, înger, Dumnezeu*.

Din galeria metaforelor ce cuprindeau termeni religioşi constatăm că se păstrează doar cele cu conotații negative. În lucrarea *Imaginarul violent al românilor,* Ruxandra Cesereanu prezintă un inventar de astfel de metafore, folosite în perioada comunistă pentru a desemna „duşmanul": *iude, farisei, drăcuşori, diavoli* etc.

Metafore pentru desemnarea „duşmanului" găsim şi la Marin Preda. Utilizarea lor este însă şarjată de ironia fină a comentatorului:

> Cunosc eu acest gen de intelectuali foarte mândri de drăcuşorul mic-burghez care zace în ei şi care îți scoate cornițele ori de câte ori e vorba de lucruri serioase". Ion Micu îi replicase: „În orice caz văd că şi dumneavoastră gândiți prin sistemul de imagini care face parte din opiumul popoarelor: drăcuşor, cornițe… Or, noi, marxiştii ştim că nu există draci şi nici fii de-ai lor, drăcuşori… (Preda 1980: 254).

În astfel de cazuri patosul suspendă judecata, irupția lui împiedicând verificarea soliditații argumentelor. În astfel de cazuri, autorul aruncă o privire complice cititorului, astfel încât acesta să înțeleagă că invazia agresivă a limbii de lemn nu poate fi privită şi acceptată cu resemnare de către mânuitorii atenți ai limbii.

În alt loc, aceleaşi metafore neinspirate animă o şedință la facultate:

> Începuseră să scandeze: „chiabur-ul, ochiul dracu-lui, duşman al poporu-lui", jalnice epitete, stupidă imaginație de şcolari arierați! (Preda 1980: 263).

Comentariile personajului invită cititorul să reflecteze asupra ridicolului provocat de astfel de false reacții. Aşadar, limba de lemn propune un ceremonial verbal nou din care „sunt izgonite expresiile durerii, ale bucuriei, ale credinței şi demnității, ale bunătății, ale temerilor omeneşti şi ale duioşiei, îndoielii şi umanului care nu au încăput în calapoadele dictaturii" (Dumistrăcel 1990: 8). Aceste aspecte

BDD-A869 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 10:18:11 UTC)

se reflectă şi în proza perioadei comuniste, fie că e vorba de situaţia în care această limbă, radical modificată, este luată în serios, fie de aceea în care este privită ca o anomalie şi, în consecinţă, este respinsă.

Trebuie făcută aici o distincţie între clişeul ca fapt de stil şi clişeul ca simplu stereotip de exprimare. Apelul la clişeu se poate face din lipsă de imaginaţie şi de mobilitate verbală, dar şi în scop parodic. Stereotipiile prezintă avantajul că, prin familiaritatea recunoaşterii, economisesc investiţia de energie intelectuală, favorizând rapiditatea enunţării şi a comprehensiunii fără să mai ţină cont de regulile contextuale, ci doar de cele cotextuale.

Limba de lemn este o strategie de distorsionare a comunicării prin care nu se aşteaptă ca ascultătorul să aibă drept la replică sau să se interpună în mesaj dar, aşa cum remarcă Slama-Cazacu, „românii au devenit, treptat, meşteri în vorbire relativ criptică şi în decodarea subtextelor unor mesaje aparent inofensive" (Slama-Cazacu 2000: 8).

Ironia şi parodia ca strategii subversive de subminare a limbii de lemn

Din dorinţa de a scoate în evidenţă modul absurd în care cuvintele se transformă, acţionând ca unităţi calitativ noi, unii scriitori apelează la ironie, ca mijloc de eliberare din constrângerea impusă de clişeu. Ironizând o anumită stare a limbii, se pune într-o lumină defavorabilă maniera prin care limba de lemn nu se mai manifestă ca o vorbire determinată de context, ci, dimpotrivă, ea ajunge să definească contextul.

Ironia este un fenomen subtil, pasibil de analize divergente şi care sunt dificil de circumscris pentru că nu este o activitate ludică dezinteresată, ci e direcţionată către un destinatar precis. Ironia este figura de sens ce lasă să se înţeleagă contrariul a ceea ce gândeşti sau ai vrea să se gândească, impunându-se mai întâi sensul literal; sensul figurat este relevat cu ajutorul unor indici extrinseci discursului ironic: tonul vocii (emfatic sau glacial), punctuaţia, raportul dintre mesaj şi contextul în care acesta se transmite; imitarea parodică a unui alt discurs.

În acelaşi spirit al demitizării ideologiei parodia joacă un rol la fel de important ca şi ironia. În parodie, literatura îşi trage seva din ea însăşi, semnificatul manifestându-se în acest caz prin realitatea intertextuală. Prin parodie atât scriitorul, cât şi cititorul efectuează o suprapunere structurală de texte, intercalând vechiul cu noul.

Linda Hutcheon identifică parodia ca pe o formă modernă de autoreflexivitate (Hutcheon, 1985: 12), care marchează intersectarea dintre invenţie şi critică şi oferă o modalitate importantă de a intra în dialog cu alte texte. Autoarea subliniază faptul că parodia, prin apelul la ironie, se joacă cu convenţiile, combinând expresia creativă cu comentariul critic.

Literaturii anilor '60-'80 îi este proprie ironia ca unică modalitate de exprimare a revoltei faţă de înregimentare. De cele mai multe ori, în situaţiile de acest tip, este vorba de ironie amară (care poate ajunge până la sarcasm) născută din necesitatea evidenţierii unor malversaţii la adresa vorbirii. Invazia limbii de lemn în toate contextele vorbirii obişnuite este scoasă în evidenţă în citatul următor prin punerea în oglindă a două texte antagonice (cel religios şi cel politic):

> – Ce-o fi cu Dumnezeu ăsta de-a vărsat atâta ploaie, se miră Enache rupând tăcerea…
>
> – Nu îndeplinise planul la plouat. (Preda 1967: 338).

BDD-A869 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 10:18:11 UTC)

Replica lui Mantaroşie are scopul de a parodia festivismul declarațiilor în limba de lemn. Intenția subversivă a acestui text urmăreşte distorsiunea ironică a ideologiei politice. De remarcat este faptul că planul formal şi cel de conținut parodiate nu sunt neapărat comice în sine, ci ele devin astfel în raport cu „orizontul de aşteptare" al cititorului.

Pericolul cel mai mare este acela al reproducerii unui singur discurs gata gândit, gata decorat cu „entuziasm muncitoresc", fără a mai simți necesitatea exprimării opiniei şi experienței personale. În astfel de cazuri, arta autentică are meritul de a refuza conştiința duplicitară, pentru că, după cum sublinia Vasile Şerban, „expresia artistică autentică nu este posibilă în afara libertății construcției artistice; cel mult ea se poate deghiza în pseudo-opere" (Şerban, 1983: 123).

Rolul ironiei este acela de a sancționa logic un fapt esențial. În cazul de față, obiectul ironiei îl constituie schematizarea şocantă a vorbirii. De fapt e vorba de transpunerea vorbirii în tipare mult prea înguste pentru a-şi mai păstra puterea de semnificare.

Uneori, citatul devine intermediar pentru parodierea unui fapt real, folosindu-se de ceremonialul unei şedințe:

> „Cu-o moarte toți suntem datori", reflectase odată Ion Micu când doi scriitori din Bucureşti muriseră, unul după altul, ba chiar râsese: „la cimitir, parodiase el ritualul unei şedințe, Cezar Petrescu, pe care tocmai îl îngropau, se pregăteşte Al. Chirițescu, care tocmai agoniza" (Preda 1980: 7).

Uneori parodia se realizează prin inserarea de clişee în textul unor exprimări aforistice. Se creează astfel situații în care discursul repetat se întâlneşte cu tipare aparținând limbii de lemn, iar combinarea celor două accentuează senzația de falsificare a procesului de comunicare. Personajului Ion Micu, Preda îi atribuie expresii care accentuează prăpastia care se creează între discursul repetat şi limba de lemn, în încercarea ideologiei de a se substitui comunicării tradiționale:

> – Să dea Marx să nu înțelegi prea târziu cuvintele mele! (Preda 1980: 267)

Modul ironico-parodic de ,,a citi'' o epocă dominată de totalitarism ia, astfel, înfățişarea unui joc discursiv, amuzant, în care dialogismul intertextual se răsfață cu incontestabile efecte sensibilizatoare în procesul lecturii. Frenezia ludică intertextuală din unele texte este o modalitate de manifestare a unei disidențe, poate mai eficientă decât altele, o disidență față de o ideologie instituționalizată, retardată, cu toate efectele ei dezastruoase în plan social, politic, cultural.

Concluzii

Putem spune, în concluzie, că lupta pentru puritatea ideilor este aceeaşi cu lupta pentru demnitatea limbajului şi că demagogia, frazeologia găunoasă reprezintă nu doar un moment de nefericită existență a cuvintelor, ci şi de manifestare slugarnică față de o anumită putere politică. Se poate afirma că limba de lemn este arta de a confecționa pretexte pentru discursul ideologic. Acest limbaj exprimă, de fapt, o stare, se constituie ca etichetă a inerției. Cert este că, în încercarea de a oferi vorbitorilor un substitut pentru imaginarul religios, nu se obține decât un simulacru

BDD-A869 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 10:18:11 UTC)

de comunicare. Meritul literaturii este însă acela de a propune, ca răspuns, protestul împotriva clişeelor pe care le subminează ironizându-le.

Literatura nu poate să ignore faptul că un tipar este încadrat în fraze a căror construcţie aparţine unui individ, deci ele nu scapă de nuanţarea pe care le-o impune ansamblul în care se află; chiar dacă cineva ar vorbi numai în şabloane de lungimea unor fraze, totuşi acestea capătă fine nuanţe specifice, din pricina vocii, a intonaţiei, a gesturilor sau a mimicii şi sunt interpretate de interlocutor în funcţie de împrejurarea în care se află vorbitorul. Putinţa de opţiune în cadrul unor limite convenţionale alcătuieşte tocmai baza stilului în exprimarea prin limbaj şi, în consecinţă, prin opere ca cele menţionate în lucrare, se încearcă „restabilirea demnităţii cuvintelor".

Cuvintele limbii de lemn par să se impună prin generalizare spontană strecurându-se în comunicare şi parazitând limba. În maniera „calului troian" cuvintele limbii de lemn se strecoară în limbă, răspândindu-se asemenea virusului informatic: introdus prin discursul de moment, virusul se dezvoltă şi colonizează formule clasice, eradicând toate celelalte posibilităţi de formulare diferită. Apare în acest fel un conflict lexical pentru că ideilor dispersate li se oferă caracter de universalitate. Discursul este unul automat, sensul ideologic ocupând tot spaţiul, fără a mai lăsa loc la interpretări. Este clar că ceea ce numim limbă de lemn nu este expresia unei gândiri, este mai degrabă un model oferit vorbitorilor pentru a-i dezvăţa să gândească pentru ei înşişi, permiţându-le doar să repete formule gata făcute, destinate să producă un efect de indeterminare.

Sunt multe situaţiile în care literatura reuşeşte să ilustreze felul în care limba se confruntă cu fenomenul de diglosie, oscilând între expresia naturală şi limba de lemn, ca instrument al Puterii. Prin exemplele oferite în lucrarea de faţă s-a urmărit demonstrarea faptului că discursul totalitarist este un caz de patologie a limbajului în care se exprimă principiul redundanţei. Limba de lemn înlocuieşte fenomenele şi evenimentele cu tropi, disociind cuvintele de lucruri. Dacă în limba naturală tropii comunică emoţii, concepte, permit adecvarea discursului la obiectul său, în limba de lemn tropii au drept scop lungirea discursului şi hipnotizarea publicului.

Bibliografie

A. Exegeză la subiect:

Avram 1990: Mioara Avram, *Cuvinte şi expresii interzise*, în LL, nr. 1, p. 8.

Cesereanu 2003 = Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Coşeriu 2000: Eugen Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chişinău, Editura Arc.

Dumistrăcel 1990: Stelian Dumistrăcel, *Jocul periculos cu fetişurile şi cu cuvintele fetişizate*, „Cronica", nr. 21, p.8.

Dumistrăcel 2001: Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe: expresii româneşti*, Iaşi, Institutul European.

Dumistrăcel 2006: Stelian Dumistrăcel, Campanie – *Suntem toţi victimele inerţiilor lingvistice*, „Jurnalul naţional", 29 martie, p. 8-9.

Grigurcu 1997: Gheorghe Grigurcu, *Cum am devenit Stalinist*, Iaşi, Editura Timpul.

BDD-A869 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 10:18:11 UTC)

Hutcheon 1985: Linda Hutcheon, *A Theory of Parody. The Teachings of Twentieth-Century Art Forms*, Urbana and Chicago, University of Illinois Press.
Malinowski 1923: Bronislaw Malinowski, *The Problem of Meaning in Primitive Languages*, în *The Meaning of Meaning – A Study of the Influence of Language Upon Thought and of the Science of Symbolism*, by C.K. Ogden & J.A. Richards with supplementary essays by B. Malinowski & F. G. Crookshank, A Harvest Book, Harcourt, Brace & Company New York.
Negrici 1977: Eugen Negrici, *Expresivitatea involuntară*, Bucureşti, Cartea Românească.
Slama-Cazacu 2000: Tatiana Slama-Cazacu, *Stratageme comunicaţionale şi manipularea*, Iaşi, Editura Polirom.
Şerban 1983: Vasile Şerban, *Literatură şi societate*, Bucureşti, Editura Eminescu.

B. Surse literare:

Călinescu 1960: George Călinescu, *Scrinul negru*, Bucureşti, E.S.P.L.A.
Preda 1967: Marin Preda, *Moromeţii*, vol. II, Bucureşti, E.S.P.L.A.
Preda 1980: Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, Bucureşti, Cartea Românească.

The So-called "Langue de Bois" Against Religious Language in Literary Discourse. Forbidden Phrases

Starting from Coseriu's theory which states that the process of communication between human beings is based on repeating linguistic patterns, this article tries to analyze if the communist language, in its attempt to suppress natural communicating habits including the religious imaginary, may be considered a form of repeated discourse or it is just a case of discursive repetition. It is a matter of common knowledge that the political discourse makes use of language for manipulative purposes, while religious phrases have persuasive goals. The hypothesis promoted here is that the so called "wooden language" tends to artificially replace forms of repeated discourse such as religious terms but the results are nothing but surrogate of communication. The only way language can defend itself against excessive use of cliché is by means of ironical approach of reality.

Universitatea „Dunărea de Jos", Galaţi
România

BDD-A869 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 10:18:11 UTC)